

2025, Vol. 6(3), 1053-1075

© The Author(s) 2025

Article reuse guidelines:

<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>

DOI: 10.47613/reflektif.2025.256

Article type: Research Article

Received: 07.04.2025

Accepted: 02.09.2025

Published Online: 14.10.2025

Aytül Ayşe Cengiz*, Arzu İnan Özlütaş**, Remziye Kolcu***

Hapishanenin Doğuşu, Bedenin İşlevsel Üreyişi: Eleştirel Yönetim Alanından Bir Okuma****

Öz

Disiplinci iktidarın yalnızca zorlayıcı değil, aynı zamanda rıza üretimi yoluyla işleyen bir iktidar biçimi olduğunu varsayan bu çalışma, Türkiye'deki açık cezaevlerinde mahpus-işçi olarak çalışmış iki eski mahkûmun tanıklıkları aracılığıyla hapishanelerde uygulanan disipline etme pratiklerinin niteliğini ve etkilerini incelemektedir. Katılımcıların amaçlı örneklem yoluyla seçildiği görüşmeler, eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Hapishanelerde uygulanan gözetim, ödül-ceza mekanizmaları ve disiplin tekniklerinin iş yerlerindeki yönetim pratikleriyle yapısal düzeyde benzeşmesi; bireylerin her iki bağlamda da ekonomik birer özne olarak kurgulanmasına ilişkin bir tartışma zemini sunmakta ve bu yönüyle çalışmanın eleştirel yönetim literatürüne kuramsal katkı sağlaması hedeflenmektedir. Kimlikleri doğal, verili ve evrensel kabul etmek yerine kurumlar tarafından belli iktidar mekanizmaları içerisinde özneleştirme pratikleri ile kurulan öznel deneyimler olduğunu hapishane-beden ilişkisi üzerinden göstermeyi hedefleyen bu çalışma, eleştirel yönetim anlayışına alternatif öznellik biçimlerini düşünme yönünde bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1053

Abstract

This study departs from the assumption that disciplinary power operates not only through coercion but also through the production of consent. Drawing on the testimonies of two former inmates who worked as prisoner-laborers in open prisons in Turkey, it analyzes the nature and effects of disciplinary practices implemented within the prison context. The interviews, conducted with participants selected through purposive sampling, were examined using the method of critical discourse analysis. The structural resemblance between surveillance, reward–punishment systems, and disciplinary techniques in prisons and those in contemporary organizational settings provides a conceptual basis for discussing how individuals are constituted as economic subjects in both contexts. Rather than treating identities as natural, given, or universal, the study situates subjectivity as a product of institutional power relations, shaped through practices of subjectification. By engaging the prison–body nexus, the research aims to contribute to critical management scholarship by opening space for imagining alternative forms of subjectivity.

Anahtar Kelimeler

Eleştirel Yönetim Çalışmaları, Michel Foucault, Hapishanenin Doğuşu, Söylemsel ve Söylemsel Olmayan Pratikler, Özneleştirme

Keywords

Critical Management Studies, Michel Foucault, The Birth of the Prison, Discursive and Non-Discursive Practices, Subjectification

* Anadolu Üniversitesi, aacengiz@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7090-289X.

** Munzur Üniversitesi, inan.arzu86@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5891-8904.

*** İstanbul Arel Üniversitesi, remziyekolcu@arel.edu.tr, ORCID: 0009-0006-1702-0886.

**** Bu çalışma, 2-5 Eylül 2024 tarihlerinde İstanbul'da Yönetim Akademisi Derneği Yıllık Toplantısı'nda Doç.Dr. Ferda Keskin'in katkı ve katılımıyla Foucault Eserleri Okuma Serisi-I Hapishanenin Doğuşu sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

Giriş

Eleştirel yönetim alanı verili olarak kabul edilenin ötesine geçmek, salt görgül tanımlamalar ve indirgemeci açıklamalar yapmanın dışına çıkmak, geleneksel yönetim kuramlarının varsayımlarının ve yöntemlerinin meşruiyetini sorgulamak, yönetim teknikleri ve fonksiyonlarını yapısöküme (deconstruct) sokarak daha iyi normlar, politikalar, fikirler ve yönetim değerleri oluşturma ihtimalini yaratmanın gayesindedir (Akella, 2008: 100).

Bu gayenin oluşmasında eleştirel teori (ET), eleştirel yönetim çalışmalarının (EYÇ) felsefi temelini oluşturan en önemli düşünsel izleklerden biridir. ET'nin temel meselesi toplumsal koşulları analiz etmek, gücün eşitsiz kullanımını eleştirmek ve yerleşik toplumsal normları ve kurumları değiştirmek yoluyla insanların baskı, bağımlılık ve itaat etme hallerinden azade bir şekilde yaşamasını mümkün kılan koşulların oluşmasını sağlamaktır (Scherer, 2008: 96).

Bu düşünsel geleneğin öncü isimlerinden biri olan Horkheimer (1972), geleneksel toplumsal analizlerin aksine, ET'nin yalnızca mevcut toplumsal koşulları betimlemekle yetinmemesi; aynı zamanda bu koşulların nasıl dönüştürülebileceğine yönelik özgürleştirici ve normatif bir yönelim taşıması gerektiğini savunur. Bu anlayışa paralel biçimde, eleştirel yönetim araştırmacıları da yönetsel pratiklerin kim tarafından, kimin için ve kimin pahasına kurulduğunu sorgulayarak, yönetim fikirlerinin arkasındaki tahakküm, tâbiyet ve istikrar üretimi süreçlerini görünür kılmayı amaçlar (Prichard & Alakavuklar, 2019: 474).

Bu kapsamda, Michel Foucault'nun eserlerini okumak, bu eserlerde yarattığı, geliştirdiği ve bazen de yarım bıraktığı kavramsal mirasın peşine düşmek ana gayesinden hareketle bu çalışmada Foucault'nun Hapishanenin Doğuşu adlı eseri ile düşünsel yolculuğa çıkılmıştır. Buradan edindiğimiz düşünme pratikleri ile yönetim ve örgütler (YÖ) alanında yerleşik kalıpları, yargıları, ezberleri yerinden ederek, yeni dinamikler, sorular ve sorunsallar yaratmak ve en nihayetinde daha özgür, eşit ve tüm türlerin yaşam hakkını gözetten bir dünya için yönetim tasarım ve uygulamalarının üretilmesi noktasında adımlar atılmasını temel mesele edinmiş durumdayız. Bu bağlamda, çalışma, Foucault'nun düşünsel haritasından yola çıkarak iktidarın disiplin tekniklerini hapishane pratikleri üzerinden sorgulamayı amaçlamaktadır. Foucault eserleri üzerine düşünmenin ve üretmenin açacağı yeni tartışma alanları ve sunacağı araçlarla YÖ alanında eleştirel bir gelenek oluşturma çabasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖ alanında disiplinci iktidarın güncel tezahürlerini görünür kılmayı amaçlayan bu çalışma, Türkiye'deki cezaevlerinde çalışmış eski mahkûm işçilerin tanıklıklarını merkeze alarak, eleştirel yönetim yazınına saha temelli ve özgün bir katkı sunmaktadır.

Bu çerçevede, üç yılı kapalı, üç yılı ise açık cezaevinde olmak üzere toplam altı yıl mahpus kalan ve açık cezaevinde halı dokuma atölyesinde işçi olarak çalıştırılan bir eski mahkûm ile, açık cezaevinde kaldığı süre boyunca bir kafeteryada garson olarak görev yapan bir diğer eski mahkûmun anlatıları, cezaevi içindeki pratiklerin mahkûmları nasıl özneleştirdiğine ve öznel deneyimin nasıl kurulduğuna dair derin bir içgörü sunmaktadır. Görüşülen eski

mahkûmlardan ilki taşrada yer alan açık cezaevinde kalmış; burada üretime dönük, görece izole bir işkolunda (halıcılık), ikinci ise büyükşehirde, şehir merkezine yakın bir açık cezaevinde tutulmuş ve halkın erişimine açık bir kafeteryada çalışmıştır.

Çalışmanın özgün yönü, mahkûmiyetleri devam ederken üretim süreçlerine aktif biçimde katılmış “mahkûm işçilerle” yapılmış görüşmelere dayanmasıdır. Disiplinin, gözetimin ve beden yönetiminin doğrudan deneyimlendiği bu tanıklıklar, Foucault’nun kavramsal çerçevesini yalnızca desteklemekle kalmaz; onu sahada yeniden kurar, dönüştürür ve derinleştirir. Bu kuramsal çerçeve doğrultusunda seçilen Hapishanenin Doğuşu adlı eser, çalışmada ele alınan mahkûm işçi tanıklıklarına kavramsal bir zemin sunmakta; bu tanıklıklar da Foucault’nun disiplin, gözetim ve beden politikalarına ilişkin tezlerinin güncel izdüşümlerini görünür kılmaktadır. Bu doğrultuda, izleyen bölümlerde Foucault’nun eseri üzerinden, insanın piyasaya uygun işlevsel bir bedene indirgenmesini mümkün kılan sistematik disiplin mekanizmaları ile hapishane ve fabrika sistemleri arasındaki kesişimsel işleyiş incelenecektir.

Hapishane - İşlevsel Beden İlişkisine Türkiye Bağlamından Bakmak

Hapishanenin Doğuşu, cezalandırma biçimlerinin tarihsel dönüşümünü inceleyerek, 18. yüzyılda halk önünde sergilenen işkence ve infazların, 19. yüzyılda neden ve nasıl gözlerden uzak, sessiz ve düzenli ceza rejimlerine dönüştüğünü çarpıcı biçimde anlatır. Foucault (1992: 12), “Azap çekirtmenin ortadan kalkması demek ki seyirlik unsurun silinmesidir; ama aynı zamanda bedenin tutuklanmasıdır. Beden burada araç veya aracı durumundadır: Onu kapatarak veya çalıştırarak bedene müdahale ediliyorsa, bunun nedeni bireyi hem bir hak, hem de bir mal varlığı olarak kabul edilen bir özgürlükten mahrum bırakmaktır.” cümleleriyle celladın yerini koskoca bir teknisyenler ordusu aldığına dikkat çekmektedir. Bu teknisyenler ordusunda gözetmenler, hekimler, papazlar, psikiyatrlar, psikologlar, eğitmenler ılımlaştırılmış, üstü örtülmüş bilimsel meşruiyet kazanma çabaları ile yeni bir cezalandırma sistemi yaratmaktadırlar. Ceza, eğer artık en katı biçimleri itibariyle bedene yönelmiyorsa, neye müdahale etmektedir? Beden yerine ruha müdahale edilmekte, kalp, düşünce, irade, ruhsal duruma derinlemesine etki eden bir ceza sistemi amaçlanmaktadır.

18. y.y.’da insanı özneleştirme çabaları¹ birbirini kapsarken, bu çaba, iktidarın kendisini meşru kılmasını sağlayan bir sınır olarak kalmıştır. Bu biçimlendirme, Zygmunt Bauman’ın bahçemizdeki ayırık otlarını temizlemekle ilgili bahçıvanlık metaforunu bize hatırlatmaktadır. Bu ideolojik biçimlendirme ve tek tipleştirmenin, iktidarın kurumları laboratuvar gibi kullanıp, uyumu ve düzeni kendi adına koruma mücadelesi ve sisteme uyumlu olmayan ayırık otlarını temizlemesi olarak açıldığını söyleyebiliriz. Hapishanenin Doğuşu (1992: 110) işkenceden cezanın ıslahına, buradan da disiplin toplumuna giden süreci anlatırken, sürecin altında yatan niyeti şu cümlelerle açıklamıştır: “Devletin varlığını suçlu ile uyuşturmak mümkün değildir. Birinin yok olması gerekir, ve suçlu yok edildiğinde bu kişi bir yurttaş olarak değil düşman

olarak yok edilmelidir. Cezalandırma iktidarı hükümdarın intikamından toplumun savunulmasına kaymıştır.” Cezalandırma iktidarının ekonomik politiği, yani ekonomik rasyonellik gözetilerek, ceza ölçülenmeye, cezalandırma maliyetlerini azaltmaya ve hepsinden önemlisi bedeni araç kılacak/işe yarar hâle getirecek zihinsel itaatın-uyuşukluğun yaratılmasına imkân verecek koşullar oluşturulmak istenmiştir.

Cezalar yumuşatılırken, ceza estetiği amaçlanmıştır. Ceza ve suç arasında zihinlerde doğal bir bağlantı oluşması istenmiştir. Örneğin mülkiyete karşı hırsızlık suçu ağır bir suçtur; çünkü zenginlerden çalmak onların şeref, özgürlük ve hayat mülkiyetine saygısızlıktır. Öyleyse “işe bunu ona (suçluya) kendi için öğretmekle başlanacaktır: Başkalarının mülkiyetine kendi adına saygı göstermesi için, ona kendi varlıklarını, şerefini, zamanını, bedenini serbestçe tasaruf olanağını kaybetmenin ne demek olduğu hissettirilecektir. Kararlı ve kolaylıkla okunabilir işaretler oluşturan ceza, çıkarlar ekonomisini ve tutkular dinamiğini yeniden oluşturmalıdır” (Foucault, 1992: 135).

Böylelikle kamusal yararı öne çıkaran cezalar, zorunlu çalışma kavramını doğurarak çalışmayı kutsallaştırmıştır. Foucault’nun aktardığı şekliyle (1992: 152);

“O zaman öyle bir durum yaratılmalıdır ki yaşamak için çalışmak zorunda oldukları anlatılmalıdır. ...Dört avantaj gözetilir:

- suçlu takip sayısını azaltmak
- mülk sahiplerine vergi ödemek zorunda kalmamak
- emek gücünde yeni işçi yaratarak rekabet yaratmak
- fakirlere yardım etmeden yararlı kaynaklardan onların da faydalanmalarını sağlamak.”

Homo economicus’un inşa edilmesi artık merkezi, hiyerarşik, gizli, çok katmanlı bir mimari olan hapishanelerde gerçekleşecektir. Hapishane, suç ile hakka ve erdeme geri dönüş arasında “iki dünya arasında bir mekân”; bir ıslah yeridir (reformatory). Makineyi çalıştırmak için bir tekerleğin içinde yürümek, mermer cilalamak, ip ve çuval yapmak gibi işlerin peşi sıra dinsel bilinci yeniden kazandıracak bir sistem oluşturulmuştur (Foucault, 1992: 158). Mahkûmların maaş almaları ve meslek öğrenmeleri bir taraftan hapishane masraflarını karşılamalarını, diğer taraftan hapishaneden çıktıktan sonra atıl kalmamalarını sağlayacaktır. Beden, ekonomik bir terim olan fayda ile ilişkilendirildiği için bedenin itaatkâr, manipüle edilebilen, bir nevi terbiye edilmiş bir formu alabilmesi hapishanelerde mümkün olacaktır.

Türkiye’de ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazı, yalnızca bir cezalandırma süreci olarak değil; bireylerin topluma yeniden kazandırılmasını hedefleyen çok boyutlu bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır. 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun’a göre, infazın temel amacı “hükümlünün yeniden sosyalleşmesini teşvik etmek, üretken ve kanunlara, nizamla ve toplumsal kurallara saygılı, sorumluluk taşıyan bir yaşam biçimine

uyumunu kolaylaştırmaktır” (5275 sayılı Kanun, 2004). Bu çerçevede, hükümlü bireylerin infaz kurumlarındaki güvenlik ve iyileştirme programlarına uyum göstermeleri beklenmekte, denetimli serbestlik sistemi ise “rehberlik ve rehabilitasyon süreçlerine tâbî tutuldukları çok boyutlu bir infaz mekanizması” olarak sunulmaktadır (Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, 2025). Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği’nin (2015) “Türkiye’nin İşçi Mahpusları” başlıklı raporuna göre, ceza infaz kurumlarında yürütülen çalışma uygulamaları yalnızca rehabilitasyon amacı taşımamaktadır. Bu uygulamalar, aynı zamanda üretkenliğe dayalı bir disiplin mekanizmasına dönüşme eğilimi göstermektedir. Rapora göre, işyurtlarında çalışmak çoğu zaman gönüllülüğe dayalı bir tercihten ziyade, iyi hâl değerlendirmesinde avantaj sağlama veya cezaevi içinde belirli ayrıcalıklara erişim gibi ödül-ceza ilişkileri üzerinden şekillenen dolaylı bir zorunluluk hâline gelebilmektedir. Bu tür işleyiş biçimleri, bireyin yalnızca cezaevi koşullarına değil, belirli davranış ve üretkenlik normlarına da uyum sağlamasını hedefleyen çok katmanlı bir düzeni ima etmektedir. Bu durum Foucault’nun disiplin çözümlemeleriyle ilişkilendirilerek, bireyin davranışsal yönelimini şekillendirme çabaları bağlamında okunabilir.

Foucault (1992: 169), hareketlerin ekonomisi, hız ve itaatkârlık-yararlılık oranını dayatan bu yöntemle disiplinler adını vermiştir. Mütevazî, kuşkulu, hesaplı ama sürekli bir ekonomi tarzının üzerinde iş gören bir iktidar, üretim sürecinin her anında sürekli gözetimi sağlayacak şekilde mekânı, işleri, zamanı, davranışları tek tek hesaplamış, tanımlamış ve biçimlendirmiştir: “Beden kendini çok kesimli bir makinenin parçası olarak oluşturmaktadır” (1992: 205).

Foucault’nun sunduğu kuramsal çerçeve, disiplinin bedeni nasıl işlevsel bir araca dönüştürdüğünü kavrayabilmek için bu sürecin somut pratiklerde nasıl tezahür ettiğine odaklanmayı gerektirir. Bu bağlamda, hapishanelerde yürütülen özneleştirme pratiklerinin işlevsel bedenler üretmedeki ince iktidar tekniklerini açığa çıkarmak amacıyla, ilerleyen bölümde araştırma sürecinden elde edilen bulgulara başvurulacaktır.

Araştırmanın temel çıkış noktası iki soru etrafında örülür: Foucault’nun Hapishanenin Doğuşu eserinde serimlediği disiplinci iktidar pratiklerinin izini Türkiye bağlamında hapishane, okul vb. kurumlarda sürmek mümkün müdür? Şayet mümkünse söz konusu bu disiplinci pratiklerin yönü, niteliği, gücü, yoğunluğu ve uygulama şekli nasıldır ve yarattığı sonuçlar nelerdir? Bu sorulara cevap bulabilmek umuduyla, araştırmacılar başlangıç noktası olarak hapishane kurumunu seçmiş, eski mahkûmlarla görüşmeye karar vermişlerdir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden eleştirel söylem analizi (ESA) kullanılmıştır. Bu metodolojik seçim belirli gerekçelere ve varsayımlara dayanmaktadır. Araştırmacıların ESA’nın araştırmanın temel sorunsalına ve amacına uygun olduğu dair varsayımı bunların başında gelir. Yazarların kendilerini sosyal bilimlerde eleştirel gelenekte konumlandıklarını temel gerekçelerden biri olarak kabul edilebilir zira bu eleştirel tutum araştırma sorusundan

ve metodoloji seçimine kadar tüm araştırma sürecini şekillendirmektedir. Son olarak, Foucault'nun söylem çalışmaları üzerindeki etkisi araştırmacıları ESA'ya yönlendiren bir diğer husustur.

Söylem söz konusu olduğunda, birçok sosyal mefhum gibi, birden fazla yaklaşım ve tartışma bulunmakla birlikte söylemi salt dil bilimsel analizin ötesinde tarihsel, toplumsal ve politik yapılarla birlikte ele alan Norman Fairclough, Van Dijk ve Ruth Wodak gibi araştırmacılar ESA'nın kurucu isimleridir. Araştırmacıların düşünsel pratiklerindeki Foucault etkisinin iki sonucu vardır: Söylemin dilsel öğelerin yanı sıra dilsel olmayan (material) öğelerden de oluştuğu varsayımı ve söylemin bir sosyo-kültürel pratik olarak kabul edilmesi (Chilton, 2008: 19).

Eleştirel yazın tarafından söylemin sosyo-kültürel bir pratik olarak kabulü beraberinde tarihsel ve toplumsal bağlamından koparılmış söylem yapıları üzerine çalışmak yerine toplumsal sorunlar ve politik meseleler üzerine çalışmayı getirmiştir. ESA, söylem yapılarını, sosyal etkileşimler ve toplumsal yapılar ile ilişkisi içinde açıklar. Bu açıklama girişimleri, gündelik hayatın her eylemi ve etkileşiminde mikro ve makro dinamiklerin içiçe geçerek bir bütün hâlinde an'a sızması etrafında örülür. Örneğin parlamentoda yapılan ırkçı bir tartışma mikro düzeyde bir söylem olarak kabul edilirken eş anlı olarak makro düzeyde ırkçılığın yeniden üretilmesine ya da ırkçı yasal düzenlemelerin ortaya çıkmasında etkili olabilir (Van Dijk, 2015: 467). Gündelik hayatın mikro pratikleri ile makro yapılar arasında metodolojik ilişki kurmak noktasında Fairclough (1992), dilin kullanımını bir toplumsal eylem formu olarak ele alır ve toplumsal yapılar tarafından sınırlandırılan söylemin eş zamanlı olarak onu sınırlandıran yapıları biçimlediğini öne sürer. Bu çıkışı ile Fairclough kendini Foucault'nun soybilimsel yaklaşımına yakın bir pozisyona konumlandırır (Phillips vd., 2008: 2).

Foucault'yu disiplin üzerine düşünmeye iten temel mefhumlardan biri hapishanelerdir. Düşünüre göre; hapishane, suçluları özgürlüklerinden mahrum bırakma ve kapatarak cezalandırma işlevlerinden ziyade faydalı ve itaatkâr bireyler üretme işlevi nedeniyle mühim bir role sahiptir. Foucault'nun asıl odağı bir kurum olarak hapishaneden ziyade 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında değişen cezalandırma pratiklerinin izini daha geniş toplumsal dönüşüm bağlamında sürmektir. Bu girişim, Foucault'yu disiplin kavramına ulaştırır. Disiplin, bedenin gücünü fayda sağlayacak bir şekilde kullanabilme ve onu işlevsel bir şekilde kontrol edebilmek için gereken teknikler bütününe karşılık gelir. Yeni iktidar biçimi bu teknikler ile işler (Lemke, 2016: 103, 109).

Bu araştırmanın çıkış noktası, bu disiplinsel tekniklerin farklı bir tarihsel ve toplumsal bağlamda var olup olmadığı, şayet mevcut iseler nasıl bir işleyişe sahip olduklarına dair merraktır. Bu amaçla, Türkiye'de mahpus-işçi olarak çalışmış kişilerle görüşme yapılmasına karar verilmiştir. Görüşme için katılımcılar amaçlı örneklem yoluyla seçilmiştir. Amaçlı örneklem, araştırmaya konu olan meseleler hakkında derinlemesine bilgi sağlayacağı varsayılan kişi ya da konuların seçilmesi ile oluşturulur (Palinkas vd., 2015). Araştırmanın amacına bağlı olarak, bir ya da daha fazla durum ve kişi ile çalışılmak istendiğinde tercih edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2008). Birinci katılımcı, X Açık Cezaevinde kalırken, cezaevinin halı dokuma işinde ça-

Tablo 1

Nitel Araştırmalarda Veri Analizi Süreci

Ham Veriler (Çözümlemeler, alan notları, imgeler vb.)
Verilerin Hazırlanması ve Düzenlenmesi
Verilerin Tamamını Okuma
Verilerin Kodlanması
Temaların Elde Edilmesi
Temalar Arasındaki İlişkililiğe Bakılması
Temaların Anlamının Yorumlanması

Kaynak: Creswell, John W. Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları. Eğiten Kitap, 2016, s.197.

lıymış eski bir mahkûmdur. İkinci katılımcı, Y Açık Cezaevinde kalmış ve kaldığı bu süreçte sistemin onu çalışmaya gönderdiği bir kafede garson olarak çalışmış eski bir mahkûmdur.

Görüşmeler sonucu elde edilen veriler analiz edilirken, Creswell'in (2016: 197), önermiş olduğu "nitel araştırmalarda veri analizi süreci" temel alınmıştır. Yukarıdaki **Tablo 1**, analiz sürecinin adımlarını göstermektedir.

Ham veriler, görüşmelerde alınan ses kayıtları ve saha notlarından oluşmaktadır. Ses kayıtlarının deşifre edilmesi ile metinler elde edilmiştir. Her bir metin, araştırma sorusu, katılımcının araştırma sorusuna verdiği cevap ve ilişkili saha notları dikkate alınarak düzenlenmiş ve veri analize hazır hâle gelmiştir.

Analiz aşamasına geçmeden önce Creswell (2016)'in önerdiği adımlar takip edilmiş, verinin tamamı okunmuş ve veri hakkında bütüncül bir bilgi sahibi olunmuştur. Verilerin kodlanması aşamasında, her araştırmacı bağımsız bir şekilde verileri kodlamış, alt temaları ortaya çıkarmış ve en nihayetinde temalar bulgulanmıştır. Daha sonra araştırmacılar bir araya gelerek bulgular üzerine tartışmış, analizi daha güçlü hâle getirmek amacıyla verilerin kodlanması aşaması ikinci kez gerçekleşmiştir. Bu sürecin sonunda, temalar üzerinde karara varılmış ve her bir tema, Foucault'nun Hapishanenin Doğuşu eserinde ortaya koyduğu disiplinci iktidar pratikleri ile ilişkilendirilerek tartışılmıştır.

Bulgular

Temalar, temaları besleyen alt-temalar ve kodlar aşağıdaki **Tablo 2**'de yer almaktadır.

a) *Bedenin Terbiyesi*

Bu tema, katılımcıların disiplinci iktidarın beden üzerinde nasıl tezahür ettiğini aktaran anlatıları ile oluşmuştur. Hapishanenin Doğuşu, kral tarafından ölümle cezalandırılan Damiens adlı mahkûmun işkence görülerek öldürülmesinin oldukça detaylı, okuyucuyu zorlayan bir anlatısı ile başlar. Bu provakatif açılıştan sonra Foucault bizlere bir soru ve davet bırakır: Uzun işkence

Tablo 2

Hapishanede Disiplinci İktidar Pratikleri: Temalar, Alt-Temalar ve Kodlar

Kodlar	Alt Temalar	Temalar
“Günlük tıraşımı olanlar, güzel duranlar bunları izliyorlar” (K. 2) “Düzgün durmak temiz durmak, güzel kokmak, yani bir sürü durum var bunu sağlayanlar başarılı oluyor” (K. 2) “Baktıkları zaman bu insan iyidir bu insan sorunludur ayrımı yapıyorlar” (K. 2)	Terbiye edilen, disipline edilen, düzenlenen, gözetlenen, biçimlendirilen, bir fayda sağlama aracı olarak kurulan beden.	Bedenin Terbiyesi
“Halı dokuma işine düzgün olanlar, sorun çıkarmayanlar seçilirdi. Diğerleri, serseri olanlar tuğla işine. Ben halı dokuma işine seçilmiştim. Bizim kimseyle derdimiz olmadı” (K. 1) “Beni seçtiklerinde...” (K. 2) “Beni severdi” (K. 2)	İmtiyaz sağlama, koruma, kollama, ayırıştırma, işletme gibi araçlarla iktidarın yaygınlığının ve gücünün pekiştirilmesi.	Hapishanenin Seçkinleri
“Bizim burada kameralarla gözüümüz var. Hem de ajanlarla arkadaşlarımız var, biz güzel insanları seçeriz. İyi yerlere getiririz. Diğerleri ise seçilmez” (K.2) “Ben de izleniyorsam kötü durmayayım. İnsan ister istemez iyi görünmek ister” (K. 2)	Panoptikon, gözetleme, izleme, kaydetme, kategorize etme, kendini iktidarın gözünden görme, düzenleme. Hem bireysel hem genel gözetim.	İktidarın Gözü
“Sonra anons yapıyorlar. Anons yapılır derler ki, başkanlığa gidin tık tık gidersiniz orada her şey duyulur” (K. 2)	Bir disipline etme aracı olarak ses. Anonslar, ziller, konuşmalar. İktidarın tüm duyulara hitap etme ve tüm duyuları ele geçirme suretiyle bedeni ve ruhu disipline etme, terbiye etme, ıslah etme pratikleri.	İktidarın Sesi
“Elçi gibi tanıdıkları var diyorlar ki X nasıl diyorlar ki iyi, konuşuyor, kimseyle dalaşmıyor, ajanları oluyor” (K. 2)	İktidarın eli kolunun her yere uzaması, iktidarın yerleşikliği, yayılmışlığı. Tek bir merkezde, sabit, stabil, tek yönlü olmayan bir iktidar, yönetme-yönetilme ilişkisi.	İktidarın Vücut Bulmuş Hâli: Ajanlar-İnsansı Panoptikonlar
“Her halı tezgahının başında 2-3 kişi oturur, işçiler sabah 9 akşam 5 arası çalışırlar” (K. 1) “Hangi işi yapacağımıza cezaevi müdürü, baş gardiyan karar verirdi” (K. 1) “Oranın amacı da buydu, düzen, disiplin” (K. 2) “8’de herkes parmak basacak buradayım diye. Belli bir sistem çalışıyordu askerlik gibi o sisteme uyanız gerekiyordu. Öğlen akşam yemek, sayım, o şekilde bir kontrol vardı” (K. 2) “Aslında her Türk erkeğinin görmesi ya da bilmesi gereken bir deneyim gibi bir şey, askerlik gibi” (K.2)	Bir disiplinci iktidar pratiği olarak düzen kurma. Zamanın, mekânın, bedenin, işlerin detaylı planlaması, organizasyonu. Makine-insanın imalından makine-topluma ulaşma. Makine gibi kusursuz işleyen bir toplum için gerekli olan nizamın kurulması ve işletilmesi.	Makine-İnsandan Makine-Topluma: Bir Disiplinci İktidar Pratiği Olarak Nizam
“Azmederse, iyi çalışırsa, akılları bir karış havada değilse” (K. 1) “Yalnız kalıyorsunuz, inanın. Biz pandemi dönemindeydik bize tatil çıktı birkaç kişi çıkmak istemedi. Hayata ayak uyduramıyor, o ortamda kalıyor. Özel hayata topluma uyum sağlayamıyor” (K. 2)	Kapatma, izole etme, etrafını çevreleme, seyirlik bir unsur olmaktan çıkarıp, kapalı kapılar ardına götürme. İlişki kurma, ilişkilendirme, etkileşime geçme, iletişime geçmeden yoksun bırakma. Yalnızlaştırma ve yabancılaştırma pratikleri. Çalışmanın ve disipline uyanın kendi iyiliğine olduğuna inandıkça iktidarın beklentilerini içselleştirmek ve rıza üretmek.	İçerisi-Dışarı Ayrımı ve Rızanın Üretimi

“Usta devlete 4000 ilmek vermek zorunda ama bunun üstü prim. Üretilmediğine hiç şahit olmadım. Bir şekilde çıraklar filan yine çıkıyordu o halı” (K. 1) “İnsanlar boş bırakılmıyor. Eğitiyorlar. Vakit geçiyor. Bir şeyle uğraşın, yürüyüş, namaz, spor, dış görev için görüşün, kendinizi ifade edin” (K. 2) “İnsanları orada boş bırakmıyorlar, düzgün insanları, belli iş kollarında eğitmek için seçiyorlar.” (K.2)	Bedenin ekonomik fayda sağlayan bir makine olarak görülmesi. Bu makinenin sorunsuz işlemesi için disipline etme araçlarının kullanılması. Ruha hitap eden dini ve ahlaki değerlerin empoze edilmesi. Çok çalışmanın erdem sayılması.	Aylak Olmama Şiari
“Yemek, sigara parası, cep harçlığı çıkacak kadar bir ücret alırdık” (K. 1) “Asgari ücretin üçte biri ya da dörtte biri kadar. Her üç ya da altı ay zam yapılıyor. o şekilde belli bir miktar alıyor. Liste asılıyor sırayla alıyorlar. o zaman 230 liraydı ilk oradan aldığı. Koşuş temizliği yapılanlara ekstra koşuş parası veriliyor. Durumu kötü olup dışarda çalışmayanlar bunu yapıyorlar” (K. 2) “Cumartesi Pazar tatildi hafta içi memur gibi çalışıyorduk”(K.2)	Zamana/mekâna hükmetmek, her eylemi kâra-yarara çevirmek.	Hapishanede Üretilen Artı Değer: İslah Edilmiş Mahkûm-İşçi
“Uyumlu, söz dinleyen, sözden çıkmayan” (K. 1) “Ustabası çıraklardan sorumluydu. Hayır hiç kavga olmadı.. çıraklar ustalarına saygı duyar sözünden çıkmazdı” (K. 1) “Tıraş olurduk güzel duralım diye. Diğerleri dikkat etmiyorlardı. Uyarı veriliyordu. Düzgün durun. Dikkat edin diye. Huysuz kişilere uyarılar yapılıyordu. Sabahları nutuk veriliyordu arada sabah 8’de asker gibi işima alanı vardı genel bir konuşma vardı. Şöyle olun böyle olun” (K. 2)	Kurulan ödülleri/cezalar rejimi ile herkesin iktidarın çektiği çizgi üzerinde durmasını sağlamak. Yönetmeliklere, yetkililere, yazılı-yazısız tüm kurallara ve işleyişe saygı gösterilmesini sağlama. Makûl ve makbul vatandaşın inşası.	İktidarın Hizaya Sokma Pratikleri

Kaynak: Görüşmelerden elde edilen verilerle yazar(lar) tarafından oluşturulmuştur.

sahnelerini seyirlik ve ibretlik hâle getiren bu görkemli törensel ceza sisteminin birkaç on yılda nasıl ve neden ortadan kalktığı ve yerine ne geçtiği sorusunun peşine düşmek.

18. yüzyılın sonundan itibaren, beden üzerinde hemen etki eden cezalar ortadan kalkmış ve acı çektirme sanatında bir sapma ile daha incelikli, gizli-kapaklı ve gözlerden uzak bir cezalandırma tiyatrosu sahnelenmeye başlamıştır (Foucault, 2017: 39). Bu yeni kurgulanan sahnede, suçluya azap çektirme, işkence etme yerine suçluyu ıslah etme, düzeltme ve iyileştirme pratikleri yer alır. Suçluya meydanlarda işkence etme dönemine içkin ceza-beden ilişkisi artık değişmiş, beden araç durumuna gelmiştir. Bedenin seyirlik bir nesne olmaktan çıkarılıp, kapatılarak, çalıştırılarak, bir zorunluluklar ve yasaklar sisteminin içine alınması söz konusudur artık. Bu yeni cezai sistemde; işkence eden, azap veren cellatların yerini gardiyanlar, uzmanlar, hekimler, papazlar/imamlar, psikologlar/psikiyatrilere gibi büyük bir uzmanlar ordusu almıştır (a.e. 43).

Peki, ceza en katı ve ağır biçimiyle bedene yönelmiyorsa neye müdahale etmektedir? Foucault (2017: 50) düşünce, irade ve ruh üzerinde ince ince ve derinlemesine işleyen yeni bir cezalar sisteminin devreye girdiğini ifade eder. Buna göre, eski sistemde mahkûmların be-

deni kralın üzerine damgasını vurduğu, krala ait bir nesne iken yeni sistemde fayda sunması beklenen bir kamu malı hâline gelmiştir. Mahkûm, toplumun algısında, meydanlarda veya şehirlerarası yollarda kamusal hizmet sunarak kâr sağlayan, ıslah edilmiş, zararsız, çalışmayı ve ahlaklı olmayı bellemiş bir figüre dönüşür. İktidar sürekli olarak “itaatkârlık-yarar” aksı arasında salınır. Bu durum, iktidarın gizlenmesini beraberinde getirir. Cezalandırma, iktidarın görkemli, keyfi, sınırsız varlığını göstermekten çok objektif, rasyonel, insani kanunları anlatır kitlelere.

Yeni sistemde tavırlar, tutumlar, hareketler, jestler ve hız üzerinde sonsuza kadar bölünebilen bir iktidarın müdahalesi söz konusudur. (Foucault, 2017: 209). Yapılan görüşmelerde, iktidar tarafından talep edilen, kabul gören, dayatılan bir beden formu ortaya çıkmıştır. İktidar, sadece tıraş olmak, temiz görünmek gibi fiziki görünüme dair taleplerle sınırlamaz kendini. “Düzgün durmak”, “güzel durmak” gibi hâl ve tutumlara yönelik talepleri de vardır. Bu talepler direk ya da dolaylı olarak mahkûmlara iletilir, belletilir. Bu isteklere olumlu karşılık veren mahkûmlar, anlatılara göre, birtakım ayrıcalıklara sahip olmaktadır. Elbette tam tersi durum da geçerlidir. İktidarın kabul gördüğü bedensel forma sahip olmanın mahkûmları “iyi, düzgün mahkûm” kategorisine sokması ve bu durumun birtakım ayrıcalıklar sunması, mahkûmların disiplinci iktidar pratiklerini kendi bedenleri üzerinde/içinde gönüllü olarak uygulamaları sonucunu doğurur.

“Düzgün durmak temiz durmak, güzel kokmak, yani bir sürü durum var bunu sağlayanlar başarılı oluyor” (K. 2)

“Günlük tıraşını olanlar, güzel duranlar bunları izliyorlar” (K. 2)

“Yemekhanede yazılar vardı “sağlam kafa sağlam vücutta bulunur” teşvik ediyorlar. Düzgün duracaksınız, kendinize iyi bakacaksınız. Bu şekildeki kişileri alıp değerlendiriyorlar” (K. 2)

Katılımcının “bir sürü durum var” ifadesi, sadece tıraş olma ya da düzgün durmakla sınırlandırılmayacak kadar çok faktörün olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Foucault’nun “iktidarın mikro fiziği” (2017: 212) olarak kavramsallaştırdığı bu durum, iktidarın her yere, her an’a, her harekete, her dokuya, her tutuma sızması ile açıklanır. Bu durum, bireylerin nefes aldığı her an kontrol edilip, değerlendirildiği ve sonuca göre makûl, normal, yararlı kabul edilip ödüllendirildiği ya da anormal, deli, işlevsiz, yetersiz, zararlı, faydasız olarak işaretilenip cezalandırıldığı hiç bitmeyen bir yarışa benzer. Katılımcıların söylemlerinin gösterdiği üzere, bu yarışı böylesine güçlü, işler, bitmez kılan ise oyuncuların (üretilen) rızasıdır.

b) Hapishanenin Seçkinleri

Foucault, ıslah etme pratiğinin “ödül-yaptırım” düzenlemeleri ile işletildiğini ifade eder. Hristiyan okullarından örnek vererek tüm sistemin ayrıcalıklar ve cezalar mikroekonomisi ile nasıl örgütlendiğini aktarır. Buna göre, öğrenciler aldıkları düşük- yüksek puanlarla, cezalarla,

ödüllere sürekli bir değerlendirmeye tâbî tutularak “iyi” ve “kötü” öğrenciler arasında bir ayırım yapılır ve hiyerarşi oluşturulur (Foucault, 2017:269, 270). Okullardaki bu durum ordu, hastane, hapishane, fabrikalar için de geçerlidir.

Görüşmelerde katılımcıların kendilerini “seçilmiş” olarak gösterdikleri, “uyumsuz”, “serseri” gibi sıfatlarla tanımladıkları ötekilerden kendilerini ayıştırdıkları söylemler ön plana çıkmıştır. Öteki’yi inşa eden, tanımlayan, kategorize eden ve işaret eden iktidardır. Katılımcıların anlatıları, iktidarın ayırttırma pratiklerinin zamanla dile-söze-söyleme yerleşmesi ve bizzat mahkûmların kendileri tarafından sürekli dolanımına sokularak, kulaklara fısıldanarak, yerleşik ve meşru bir hâle getirilmesini gösterir. Bu durum bir yarılma yaratır. İktidarın ötekisi onların da ötekisidir artık. Böylelikle iktidar tek bir merkezden, zorla, apaçık, direk ve sürekli olarak işlemek yerine parçalı, çok yönlü, bazen açık bazen gizli, ince ince işleyen, sürekli bölen, taraftar toplayan, otomatik bir şekilde işler.

Halı dokuma işine düzgün olanlar, sorun çıkarmayanlar seçildi. Diğerleri, serseri olanlar tuğla işine. Ben halı dokuma işine seçilmiştim. Bizim kimseyle derdimiz olmadı.” (K. 1)

“İnsanları orada boş bırakmıyorlar, düzgün insanları, belli iş kollarında eğitmek için seçiyorlar.” (K.2)

“Beni seçtiklerinde...” (K. 2) “Beni severdi” (K. 2)

1063

“Seçilen ben”, “sevilen ben” olmak için adeta bir heykeltraş gibi kendi kendini şekillendirerek iktidarın talep ettiği varoluşu oluşturma ve sürdürme edimi anlatıların ortak örüntüsü olarak çıkmıştır. Sürekli olarak kendini yeniden kurgulayan bu meşru var olma hâli; hapishane içindeki olası kolektif dayanışma girişimlerini ya da başka türlü var olma tahayyüllerini daha baştan yok edebilir ya da yadsınması sonucunu doğurabilir. Foucault, “tutuklular, bizzat kendilerinin ayakta tuttıkları bir iktidar durumunun tutsaklarıdır” ifadesi ile bu durumu açıkça ortaya koyar (Foucault, 1975; Akt: Lemke, 2016:111). Her iki ihtimal de iktidarın bedene yönelik herhangi bir şiddet, baskı uygulamasına gerek duymaksızın güçlenmesini, yerleşmesini ve işlemesini mümkün kılan koşulları yaratır.

c) İktidarın Gözü

Disiplinci iktidar rejiminin merkezinde “görülmeden görme” edimi yatar. Sürekli görmeyi, gözetlemeyi mümkün kılan teknikler iktidarın olanaklarını arttırır (Foucault, 2017: 256). Foucault bu gözetleme eyleminin sadece birtakım kuralların, yönetmeliklerin uygulanıp uygulanmadığını denetlemekten öte bir işlevi olduğunu ifade eder. Bu yoğun ve sürekli denetim; örneğin, kullanılan hammadde miktarı, ürünlerin niteliği gibi salt üretim sürecine yönelik teknik meseleler olmaktan öte insanların faaliyetlerini, iş yapma biçimlerini, hızlarını, isteklerini, hâl ve tutumlarını da kapsamına alır (a.e. 261).

Görüşmelerde ortaya çıkan “iktidarın gözü” teması tam da bu izlenme, gözetlenme pratiklerini ortaya serimler.

“Oranın yetkilileri doğal gözlem olarak bizleri inceliyor” (K. 2)

“Bizim burada kameralarla gözüümüz var. Hem de ajanlarla arkadaşlarımız var biz güzel insanları seçeriz. İyi yerlere getiririz. Diğerleri ise seçilmez” (K. 2)

“...köşelerde giriş çıkışlarda yemekhanelerde çay ocaklarında görülen 30-40 kamera vardı.” (K.2)

Bu işlevsel, sürekli ve hiyerarşik (sürekli gözetim altında tutulan gözetmenler, “ajanlar” vb.) gözetim, disiplinci iktidarın anonim, otomatik ve çoklu bir iktidar olarak örgütlenmesini mümkün kılar (Foucault, 2017: 264), bir seçme-seçilme pratiği ortaya çıkarır. Buna göre, “güzel insanlar” görülür, seçilir ve bunun sonucu olarak birtakım imtiyazlardan yararlanır, diğerleri yani “güzel olmayanlar” da görülür ve seçilmez. Bu bulgu, iktidarın gözü ve hapisanenin seçkinleri temalarının kesişiminden beslenir. Bu kesişim, seçilmek için görülmek ama daha da önemlisi iyi, güzel, doğru görünmek gerektiğini gösterir. Bu gereklilik, kişinin kendisini sürekli olarak iktidarın gözü ile görüp, değerlendirmesine yol açarak bir tür oto-kontrol sisteminin bedene, akla, ruha yerleşmesine neden olur.

d) İktidarın Sesi

“İyi bir öğrenci işaretin sesini duyduğu her seferinde öğretmenin sesini veya daha doğrusu Tanrı’nın sesini duyduğunu düşünecektir” (Foucault, 2017: 249). İktidar, çanlar, ziller, anonslar gibi araçlar ile bedene temas dahi etmeden yönetimin, yönlendirmenin, ele geçirmenin koşullarını kurar. Her an, her yerde olduğunu hatırlatır. İktidarın sesi, muhatap almayan, diyalog kurmayan, mekanik ve tek yönlü bir yapıdadır. Tek bir ses ile işçilerin, öğrencilerin, cemaatin ya da mahkûmların istenilen biçimde, yönde ve zamanda hareket etmesi sağlanır. İktidar, geliştirdiği bu düzenlemelerle ekstra hiçbir açıklamaya, anlatıya ve ilişkiye gerek duymaksızın istediğini her seferinde otomatik olarak elde eder.

“Sonra anons yapıyorlar. Anons yapılır derler ki başkanlığa gidin tık tık gidersiniz. Orada her şey duyulur” (K. 2)

“Orada her şey duyulur” ifadesi, mahkûmların üstünde, onları kapsayan, onları aşan, her şeyi duyan mutlak-sınırsız bir güce, adeta tanrısal bir güce işaret eder. Bu güç, işkence gibi bedene direk olarak uygulanan cezai eylemlere ihtiyaç duymaksızın, mahkûmların “tık tık” söylenen şeyi adeta iperle yönetilen bir kukla gibi yapmasını mümkün kılar. İktidarın sesi zamanla adeta mahkûmların iç sesi hâline gelmekte, böylelikle doğrunun - yanlışın, iyinin - kö-

tünün veya sevabın - günahın neler olduğuna dair bilgi artık içerden, içselleştirilmiş iktidarın sesinden alınmaktadır.

e) İktidarın Vücut Bulmuş Hâli: Ajanlar- İnsansı Panoptikonlar

Bu tema, kamera ile izlenme, gardiyanlar tarafından teftiş edilme, sayım veya “parmak basma” gibi formel izleme-denetleme yollarının dışında kalan enformel olarak ifade edilebilecek kontrol mekanizmalarını kapsar.

“Bu arada elçi gibi tanıdıkları var diyorlar ki x nasıl diyolarki iyi, konuşuyor, kimseyle dalaşmıyor, ajanları oluyor.” (K.2)

Hapishane yönetiminin mahkûmların hâl ve tutumları hakkında bilgi toplaması, bu bilgiyi ödül ve cezalar için kullanması, ezcümle mahkûmları bizzat onların içinden seçtikleri kişiler aracılığı ile kontrol etmesi katılımcıların söylemlerinden çıkarılmıştır. Mahkûmlar, hapishane yönetimi tarafından seçilmiş bu kişileri “ajan” olarak adlandırır. Anlatıya göre, ajanlar mahkûmlar hakkında bilgi toplayan ve bu bilgiyi hapishane yönetimine aktaran kişilerdir. Böylelikle, mahkûmlar üzerinde açık bir baskı uygulamak yerine, “hep izleniyorum” algısı yaratılarak mahkûmlara korku salan ve onların kendi kendilerini hizaya sokmalarını mümkün kılan ince ince işleyen, görünmez ve fakat güçlü bir disiplinci iktidar kurulmuş olmaktadır. Bu disiplin tekniğinin bir diğer sonucu, mahkûmlar arasındaki güveni ve dayanışmayı zedeleyerek olası bir politik örgütlenme ihtimallerini zayıflatmaktır. Zaten Foucault’nun (2020) da belirttiği gibi iktidarın en çok korktuğu, grupların güç ve şiddetidir. Bireyselleştirme ise bu gücü kırmak için biçilmiş kaftandır.

1065

f) Makine-İnsandan, Makine-Topluma: Bir Disiplinci İktidar Pratiği Olarak Nizam

Foucault (2017: 208), iktidarın bedene yönelik yaklaşımının değişimini anlatırken La Mettrie’nin makine-insan² kavramına gönderme yapar. Bu kavram, bedeni anlama ve açıklamaya yönelik düşünsel serüvenin, itaatkâr bedenler yaratarak onları işlevsel bir şekilde kullanma arayışlarına evrildiği noktaya karşılık gelir. Foucault’ya göre makine insan bir terbiye etme teorisi.

Hapishanede gündelik yaşamın tüm detayları adeta iyi işleyen bir makine gibi inceliklerle hesaplanmış, kurgulanmıştır. Zaman saatlere, dakikalara bölünmüş, zamanın hangi noktasında nerede olunması ve tam olarak ne yapılması gerektiği katı bir şekilde belirlenmiştir. Bu tema, katılımcıların aradan yıllar geçmesine rağmen hapishanede gündelik yaşamı anlatırken zamansal-mekânsal düzenlemeleri çok net bir şekilde hatırlamaları, aktarmaları ve bu nizamı askerlik deneyimlerine benzetmeleri gibi anlatılar ile ortaya çıkmıştır. Aşağıda yer alan

katılımcı söylemi, her bir mahkûmun nerede, ne zaman, ne yapacağının katı bir şekilde belirlenmesine dair bir deneyimi aktarır. Bu anlatı, bir makinenin iyi işlemesi için parçalarının da sorunsuz çalışması gerektiğine dair mekanik bir anlayışı hatırlatır. Mahkûmlar, öğrenciler, işçiler, hastalar bir makinenin parçaları gibi görüldüğünde, tüm insani ilgileri, ihtiyaçları, zaafırları görmezden gelinerek, onları kontrol etmek, onlar üzerinde tahakküm kurmak, onlardan sürekli kusursuz bir şekilde çalışmalarını beklemek normalleşir, meşrulaşır ve kolaylaşır.

“Her halı tezgahının başında 2-3 kişi oturur, işçiler sabah 9 akşam 5 arası çalışırlar” (K. 1)

“Hangi işi yapacağımıza cezaevi müdürü, baş gardiyan karar verirdi” (K. 1)

“Askerliğimi yaptığım da oraya da alışmak zordu. Sabah kalkıyorsunuz yemek yiyeceksiniz öğlen saatler hep belli bu da aynı şekilde. Sabah kalkacaksınız herkes 7’de hazır olacak. Yemeğini yiyecek 7:30 da 8’de herkes parmak basacak buradayım diye. Belli bir sistem çalışıyordu askerlik gibi o sisteme uyanmanız gerekiyordu. Öğlen akşam yemek, sayım, o şekilde bir kontrol vardı. O yünden benzettim.” (K. 2)

“Günün belli saatlerinde parmak basma dediğimiz kontrole giriyorsunuz.” (K.2)

“Sayım dediğimiz bir toplanma olurdu. Sabahları 8’de sayım olurdu. Herkes belli noktalarda cihazlar var bir işe giden kişiler nasıl ki parmak basarlar girdiğini gösterir bizde orada varız diye her dört saatte bir parmak basardık” (K.2)

Gardiyanlarla kurulan ilişkinin sınırları da disiplinci iktidarın üretiminde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu ilişki, sadece fiziksel kontrol değil, aynı zamanda sembolik bir mesafe ve saygı üzerinden de inşa edilmektedir. Yücel (2017) eserinin, “Tutuklu ve Hükümlülerle İlişkiler” bölümünde; hizmet, rehabilitasyon, disiplin, mesafeli olma ve saygı beklentisi anlatısı dikkat çekicidir. Bu anlatı, cezaevindeki iktidar ilişkisinin karşılıklı olarak tanındığı, ancak bu tanımanın mutlak bir hiyerarşi içinde işlediğini göstermektedir. Özellikle disiplin ile ilgili kısımda görüşmecinin “Sayıma girmeden birkaç dakika önce anons ediyorsunuz, sayıma geleceğiz...” (s. 265) cümleleri ile başlayan anlatıda, infaz koruma memurunun ifadelerinden sayımın yapılma biçimi, tekniği bile yani tek başına bu pratik ile bile anons, zaman, görme, görünme, kontrol gibi birden fazla disiplin tekniğinin aynı anda uygulandığı görülmektedir.

Foucault (2017: 229), incelemiş olduğu ordu talimnamelerinde zaman kullanımına dair ifadelerin, hangi eylemin ne kadar sürede ne zaman yapılacağı gibi dışarıdan dayatılan zamansal bir düzenlemenin ötesine geçerek, her bir eylemin akışını ve safhalarını içeriden denetlemekle ilgili olduğunu söyler. Bu durum, zamanın adeta bedene işlemesine ve işleyen zamanla birlikte iktidarın tüm mikro denetimlerinin de bedene nüfuz etmesine neden olur. Yapılan görüşmelerde, katılımcıların aradan çok uzun süre geçmesine rağmen zaman kullanımına dair detayları çok net bir şekilde hatırlamaları iktidarın disiplin edici düzenlemelerinin hâlâ hafızalarında, bedenlerinde yer ettiğini göstermektedir. Bir başka deyişle, iktidar varlığını eski mahkûmların bedenlerinde sürdürmeye devam etmektedir.

g) İçerisi-Dışarısı Ayrımı ve Rızanın Üretimi

Katılımcıların anlatıları, bir dışarısı-içerisi ayrımına işaret eder. Dışarısı yani hapisane duvarları ötesinde bulunan toplumsal hayat mahkûmlara karmaşık ve zor gelmektedir. Dışarı olarak ifade ettikleri toplumsal yaşam; ekonomik açıdan geçim derdi yaratan, sosyo-kültürel açıdan uyum göstermesi zor, insanı yalnızlığa mahkûm eden bir yapıdadır. İçerisi ise zamanla arkadaşlıkların kurulduğu, saz çalma, mobilyacılık gibi çeşitli kursların ve iş olanaklarının sunulduğu bir ortamdır. Anlatılar, mahkûmların içerinin koşullarından memnun oldukları izlenimi yaratırken gerçekliği çok boyutlu olarak ele almamızı engellemez. ESA'nın sunduğu alet çantası böyle bir analizi mümkün kılar. ESA, söylenenlerin ötesinde, söylenmeyenlerin peşinde, tarihsel/toplumsal koşulları göz önüne alarak, mikro anlatılar ile makro yapılar arasında ilişkiler kurarak, gerçekliğe daha fazla yaklaşmanın olanaklarını sunar. Türkiye bağlamında tahliye edilen mahkûmların iş bulmada yaşadığı zorluklar, “suçlu” kimliklerinin onları gittikleri her yerde takip etmelerinin yarattığı stres ve tüm bunlara bağlı olarak uyum/alışma sürecinin zor ve uzun olması, içerisini daha cazip hâle getiren başat faktörler olarak sıralanabilir.

Çebi (2023, 51), İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR) veri tabanından derleyerek hazırladığı tabloda, İŞKUR'a kayıtlı olan ve eski hükümlü ilanlarına başvurarak işe yerleşen kişi sayısını aktarır. Buna göre, 2015 yılında kayıtlı işsiz sayısı 6107 iken kamu kurum ve kurullarında işe yerleşen kişi sayısı 255 ile sınırlı kalmış; 2023 yılında ise bu sayılar sırasıyla 11334 ve 103 olarak verilmiştir. Görüldüğü gibi, aradan geçen sekiz yılda kayıtlı işsiz sayısı neredeyse iki katına çıkarken, işe yerleştirmede düşüş gerçekleşmiştir. Bu durum, bazı mahpusların neden dışarısı yerine içerisini tercih ettiklerini açıklayan etmenlerden biri olabilir. Toplumsal yaşamda onları bekleyen işsizlik, dışlanma, etiketlenme gibi olumsuz koşullar onları içeride kalmaya her anlamda mahkûm edebilmektedir.

“ Orası açıktı, isteyenler kaça da bilirdi, hatta söylerlerdi. Kaçmak isteyen kaçsın ama bir iki ay sonra yine geleceksiniz ama buradaki imkânları bulamasınız kapalıda kalırsınız gibi uyarı da bulunurlardı. (...) “Kaçan daha kötü şartlara geliyor. Deniliyor ki sen uslu durmadın sana imkân verildi teptin kaçtın tekrar gelince kapalıda kalıyor.” (K.2).

Yukarıdaki anlatı kötü bir seçenek ve daha kötü bir seçenek arasına sıkıştırılmış yaşamaları anlatıyor. Bu sıkışmışlığı aşmanın tek yolu ise verilen imkânların kıymetini bilmek ve onları kaybetmemek için “uslu durmak”. Anlatılar; açık cezaevinin, bahşedilen imkânların kıymetini bilenler için gayet iyi bir seçenek olduğunu, bu ayrıcalıkların kıymetini bilmeyen, uslu durmayan uyumsuzların ise kapalı cezaevine gönderilerek cezalandırıldıklarını aktarır.

Bahşedilen imkânların sözde parlaklığı, İnsan Hakları Derneği'nin mahpusların hapisane koşullarında güvencesiz, sigortasız ve sağlık durumlarına uygun olmayan koşullarda

çalıştırılmaya yönelik tespit ettikleri hak ihlalleri (2023: 96) ile sönümlenirken, rıza üretimi disiplinci iktidarın hesaplı teknikleri, usulleri ve mekanizmaları ile işletilmeye devam eder.

“Azmederse, iyi çalışırsa, akılları bir karış havada değilse” (K. 1)

Zira katılımcı yukarıdaki anlatı ile iktidarın beklentilerini tamamen içselleştirdiğini gösterir. Ona göre çalışmak ve disipline uymak kendisi için en iyisidir hatta buna öylesine razı olmuştur ki aksi hâlde olanları “akılları bir karış havada”, gerçekçi olmayanlar olarak tanımlar. Artık gerçek olan, iktidarın beklentileri, normal ise ona istenildiği gibi rıza göstermektir.

h) Aylak Olmama Şiari

Foucault (2017), mahkûmların çalıştırılmasının sadece artı değer yaratma gibi ekonomik faydacılığa indirgeyerek açıklama girişimlerine itiraz eder. Nitekim mahkûmların çalışması gerektiğine dair derlediği söylemler; boş kalan mahkûmun sapkın düşüncelere dalacağı, “onu hapse atan uğursuz aylaklığın” (a.e. 349) esiri olacağı, tutuklunun sahip olduğu tembellikten ancak çalışarak çıkacağı gibi kabuller, inanışlar etrafında gelişir. Çalışma ile birlikte hapishanenin içine giren kurallar, düzenlemeler herhangi bir baskıcı şiddet uygulamaya gerek kalmaksızın tutuklunun makine gibi işleyen bir düzenin parçası olması ve itaat geliştirmesinin koşullarını yaratır (a.e. 353).

Bu temayı doğuran Foucault’nun “-aylak olmama ilkesi-, Tanrı tarafından sayılan ve ücreti insanlar tarafından ödenen bir zamanı boşa harcamak yasaklanmalıydı” (Foucault, 2017: 232) ifadesi ile örtüşen katılımcı söylemleridir.

“Usta devlete 4000 ilmek vermek zorunda ama bunun üstü prim. Üretilmediğine hiç şahit olmadım. Bir şekilde çıraklar filan yine çıkıyordu o halı” (K. 1)

“İnsanlar boş bırakılmıyor. Eğitiliyorlar. Vakit geçiyor. Bir şeyle uğraşın, yürüyüş, namaz, spor, dış görev için görüşün, kendinizi ifade edin” (K.2)

“Öğlen namazı geldiğinde namaza gidiyorsunuz. Cuma namazı varsa Cuma namazı kılmak isteyenler cumasını kılıyor” (K.2)

Yukarıdaki anlatı, insanların boş bırakıldığında tehlikeli olabileceğine dair köklü, meta bir söylemin mikro izdüşümüdür. Farklı dinlerde ve kültürlerde bu inanışın izi sürülebilir. “Boş duranı Allah sevmez” İslamiyet inancında yerleşik bir söylem iken, Protestanlık inancı da çalışmanın kutsallığına özel bir önem atfeder. Benzer şekilde, yukarıdaki anlatıda, mahkûmların boş durmaması gerektiği ve mutlaka bir şeyle uğraşmaları gerekliliğine dair bir söylem ön plana çıkmaktadır. Disiplinci iktidar, kaosu, boşluğu, karmaşayı değil; zamanın saniye

düzeyinde planlamaktan, bedenin en atomik parçasına kadar yönetmekten ve tüm bunları mümkün kılan nizamlı bir işleyişten beslenir. Aylak olan, fayda sağlamayan ve ıslah edilmeyen bir beden böyle bir iktidar formunun işleyişinde kabul edilebilir değildir.

“Usta devlete 4000ilmek vermek zorunda. Ama bunun üstü prim” ifadesinde -vermek zorunda- ifadesi mahkûm işçi üzerindeki performatif baskıyı göstermesi açısından önemlidir. Bir mahkûm olarak çalışabilmek, ücret alabilmek ve tuğla işçilerine kıyasla daha rahat, daha korunaklı, daha güvenli ve daha ayrıcalıklı bir alanda kalabilmek için üretmeniz gereken asgari bir düzey bulunmaktadır. Nitekim, araştırmacının “herhangi bir nedenden dolayı bu miktarı üretemeyen oldu mu?” sorusuna katılımcı, “ben hiç öyle bir şeye şahit olmadım” diye cevap vermiştir. Bu durum, örneğin, mahkûmun hasta olması hâlinde nasıl bir politika izlendiğine dair soru işareti bırakmaktadır. Araştırmacı bu yönde bir soru yönelttiğinde, katılımcı “bir şekilde çıraklar filan yine çıkıyordu o halı” diye cevap vermiştir.

i) Hapishanede Üretilen Artı Değer: Islah Edilmiş Mahkûm-İşçi

İnsan Hakları Derneği’nin 2023 yılı raporuna göre hapishane içinde önemli düzeyde ekonomik hak ihlalleri söz konusudur. Bunların başında, mahpusların temel ihtiyaçlarını hapishane içindeki kantinden karşılamak zorunda olmaları gelmektedir. Rapora göre, kantinde satılan ürünler sınırlı sayıda, kalitesiz ve yüksek ücretlidir. Bu durum, yetersiz beslenmeye ve bazı hijyen problemlerine neden olabilmektedir (2023: 104). Benzer bir hak ihlali ise, koğu içinde kullanılan TV, semaver, buzdolabı gibi elektronik aletler için harcanan elektriğin ücretli olması ve ücretin sanayi birim fiyatları üzerinden hesaplanması ile ortaya çıkmaktadır. Raporun bulgularına paralel şekilde, birinci katılımcı ile yaptığımız görüşmede, “devletin verdiği yemek” dışında, iyi yemek yemek için ekstra ücret ödedikleri aktarılmıştır. Tüm bu koşullar, özellikle ailesinden veya yakınlarından maddi destek al(a)mayan mahkûmlar için çalışmayı zorunlu hâle getirmektedir. Bununla birlikte, mahpus-işçi olmak sadece temel ihtiyaçların giderilmesi ile açıklanamayacak karmaşık bir olgudur. Mahkûmun iktidar tarafından onaylanarak, seçilerek belirli ayrıcalıklara sahip olma isteği, çalışmayı zaman geçirme ve sosyalleşme için bir araç olarak görmesi ya da halı dokuma işinde olduğu gibi belirli bir zanaat öğrenerek tahlili sonrasında daha kolay iş bulma isteği gibi faktörlerle açıklanabilir.

“Yemek, sigara parası, cep harçlığı gibi temel ihtiyaçların karşılanabileceği kadar bir ücret alırdık” (K. 1)

Bu bireysel anlatı, cezaevlerinde yürütülen üretim süreçlerinin yapısal doğasını göz ardı etmemek gerektiğini göstermektedir. Eren ve Engin (2018), “Türkiye’de işçi mahpusların güncel durumu”nu ele aldıkları çalışmalarında cezaevlerinde çalışan mahpusların büyük ölçüde

sigortasız, düşük ücretli ve gönüllülüğten uzak biçimlerde emeğe tâbî tutulduğunu belirtmektedir. Söz konusu çalışmadaki bulgular, görüşmelerde ortaya çıkan deneyimlerin yalnızca bireysel değil; aynı zamanda kurumsallaşmış bir emek ilişkileri pratiğinin parçası olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

“Eğer hapishane fabrikalara, okullara, kırlara benziyorsa ve bunların da hepsi hapishaneye benziyorsa, bunda şaşılacak bir yan yoktur” (Foucault: 2017: 331) ifadesine paralel bir şekilde görüşmeden elde edilen bilgiler, cezaevinde iş düzeninin fabrikalara benzer bir şekilde kurulduğunu göstermektedir. Halı dokuma işçileri, küçük gruplar içinde ustabaşı ve çırak olarak ikili bir hiyerarşik ilişki/yapı kurulmuş, bu durum, ustabaşının çıraklardan sorumlu tutularak mahkûmların yönetim, gözetim, ıslah etme, denetim, kontrol etme gibi iktidar pratiklerini bizzat uygulayarak yeniden üretmesini mümkün kılmıştır. Nitekim, araştırmacının, “ustalar ile çırakların geçinememesi, tartışması, kavga etmesi gibi bir durum hiç söz konusu oldu mu?” sorusu üzerine katılımcının “Hayır, hiç olmadı. Çıraklar ustalarına saygı duyar, sözünden çıkmazdı” şeklinde cevap vermesi bahsi geçen mikro alanda kurulan iktidar ilişkilerini göstermesi açısından önemlidir.

Mahkûmların 09:00-17:00 saatleri arasında çalışması, sadece öğle yemeği için ara verebilmeleri, çay-sigara gibi bir ihtiyaç molasının olmaması çalışma koşullarının katılığını göstermek açısından önemlidir. Nitekim işçilerin mahkûm olması, örgütlenme ve sendikalaşma gibi olanaklarının olmaması, “uyumlu” olmadıkları taktirde tuğla fabrikasına gönderilme ihtimali gibi faktörler işçilerin uyumlu bir şekilde çalışmasını koşullamıştır.

Katılımcının “parası olan iyi yemek yer, parası olmayan devlet yemeği yer” ifadesi hapishanede maddi gelirin gerekliliğine işaret ederken, fazla üretim sonucu alınan primin önemini göstermesi açısından da önemlidir. Her mahkûma eşit, sağlıklı ve iyi yemek sunulması yerine çalışan, uyum gösteren, daha çok üretip, prim alanın daha iyisini elde ettiği bir piyasa mantığının işleyişte olduğu ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu anlatı ve bulgular, genel eğilimlerle de örtüşmektedir. Eren ve Engin (2018)’in çalışmasındaki “Hapiste işçi olmak: Türkiye’de işyurtları” bölümündeki verilere göre, 2003’ten 2017’ye kadar Türkiye’de işçi mahpus sayısında %975,8 oranında bir artış gerçekleşmiş; bu artış oranı, toplam mahpus sayısındaki artışın (yaklaşık %361) çok üzerinde seyretmiştir. Bu durum, mahpus emeğinin yalnızca bir disiplin aracı değil, aynı zamanda ekonomik bir kaynak olarak da sistemli biçimde değerlendirildiğine işaret etmektedir.

Bununla birlikte, Foucault (2017: 353, 354), verilen ücretin bir üretim faaliyetinin ödüllendirilmesinin ötesinde bir işleve sahip olduğunu öne sürer. Emeğinin karşılığında ücretlendirilen mahkûm-işçi, aylıklık etmeyecek, alın teri ile para kazanma, tasarruf etme, geleceğe dönük hesap yapma, mülkiyetin anlamını belleme böylelikle başkasının mülkine göz dikmeme gibi yetiler geliştirecektir.

j) *İktidarın Hizaya Sokma Pratikleri*

Bu tema, diğer temaları besleyen söylem ve edimlerle örtüşen, kesişen ama onları aşan bir özelliğe sahiptir. Örneğin, yukarıda tartışılan “hapishanenin seçkinleri” teması ile kesiştiği yer; iktidarın ödülleri ve cezalar üzerinden kendi seçkinlerini yaratırken aynı zamanda onları terbiye etmesi, ıslah etmesi, ayırıştırması ezcümle kendi sınırlarında ve doğrularında hizaya sokmasıdır. Sunulan imtiyazlar kadar imtiyazların her an geri alınabilirliği güvensiz, tekinsiz, kaygan bir ilişki zemini yaratır. Bu zemin kendiliğinden bir hizaya sokma işlevi görür. Zira, Foucault (2017: 257), disiplinci iktidarın bireye boyun eğdiren teknikler ve bireyi kullanmaya yönelik usulleri kapsadığını ifade eder ve ekler: “Disiplinsel cezanın işlevi sapmaları azaltmaktır. Demek ki esas olarak ıslah edici olmak zorundadır” (a.e. 268).

“Halı dokumayı bilmiyordum hiç yapmamıştım” (K. 1)

“Uyumlu, söz dinleyen, sözden çıkmayan” (K. 1)

“Usta başı çıraklardan sorumluydu. Hayır hiç olmadı çıraklar ustalarına saygı duyar sözünden çıkmazdı” (K. 1)

“Bazı kişiler huysuz kavgacı, arkadaşından bir şey alır vermez, didişmeler, uygun geçinin birbirinize güzel davranın, yoksa sonunuz kötü olur. Sizi buradan atarım, ceza yersiniz, sizi buradan sürerim, diye böyle şeyler söylerlerdi.” (K.2).

1071

Açık cezaevleri kapalı cezaevlerine kıyasla nispeten daha iyi koşullara sahiptir. Gardiyanlar tarafından sarfedilen “buradan atarım”, “buradan sürerim” ifadeleri ile kast edilen mahkûmların açık cezaevinden kapalı cezaevine gönderilmeleridir. Mahkûmları yerinden etme ve sahip oldukları ayrıcalıkları elinden alabilme yetkisi hapishane yönetimine bir güç bahşeder. Yönetim bu gücü hizaya sokma, itaatkârlık sağlama gibi disiplin teknikleri için kullanır.

Foucault, Hapishaneye Alternatifler eserinde yeni kurulan hapishane modellerinin eski işlevleri koruduğundan bahseder. Mahkûmun dönüşümünde ve huzurun sağlanmasında “çalışma” kendi başına asli bir işleve sahiptir. Yasayı ihlal eden kişiyi en iyi düzeltecek olan çalışmadır (2023: 23). Benzer şekilde, iktidar, sesini, görme-gözetleme pratiklerini, ajanlar vs. yaratarak ayırıştırma ve yönetme eylemlerini işe koşarak sürekli bir hizaya sokma fiiliyatı içinde varlığını sürdürür. Görüldüğü gibi, hizaya sokma pratikleri, bedene yönelik direk, kaba bir şiddetin uygulanmasından ziyade incelikle hesaplanmış tekniklerle, görme, işitme gibi duyular aracılığı ile işler. Öte yandan, sevmeye, seçmeye, meşru görme, sunulan ayrıcalıklarla özel ve güvende hissettirme taktikleri ile ruhu ele geçirerek, hizaya sokma pratiklerinin içeriden, otomatik ve kendiliğinden bir hâl alması sağlanır. Disiplinci iktidar mekanizmaları tarafından böyle bir ele geçirilme; iktidarın eylemlerini ve söylemlerini sahiplenme, içselleştirme ve yeniden üretme sonucu yaratır. Gözleri iktidarın gözü, sesleri iktidarın sesi, elleri iktidarın elleri

olur artık. İktidarın yarattığı yarılmaları aşarak, ötekiyle dayanışma örmek giderek daha zor, anlamsız ve gayrimeşru gelir. Hangi işkence yöntemi böyle bir başarıyı yakalamıştır ki?

Sonuç

Kimlikleri doğal, verili ve evrensel kabul etmek yerine kurumlar tarafından belli iktidar mekanizmaları içerisinde özneleştirme pratikleri ile kurulan öznel deneyimler olduğunu hapishane-beden ilişkisi üzerinden göstermeye çalışan bu çalışma, eleştirel yönetim alanına yeni özelliklerinin geliştirilmesinin mümkün olduğu çağrısını yapma niyetindedir.

İnce iktidar ilişkilerini yerleşik bakış açıları üzerinden sorgulayan ve Batı’da kök salmış düşünce geleneklerini sarsan isimlerden biri olan Foucault, Hapishanenin Doğuşu” eseri ile bir kurum olarak hapishanenin bireyleri normalleştirme aygıtına bağlarken, amacının bireyleri sabitlemek değil içermek olduğunu anlatır. Hangi pratikler bizi öznel deneyimin öznesi hâline getirerek içeride tutar? Attica Hapishanesi’ni ziyaret eden Foucault’nun şu sözleri çarpıcıdır: “... Makine ne üretmektedir? Bu devasa tesisat neye yarar ve ondan çıkan nedir?... Hapishane (yazarların eklemesi) ekonomik süreçte nasıl bir yer işgal etmektedir, iktidarın uygulanmasında ve korunmasında hangi önemli role sahiptir?” (2020: 146, 148).

Bilgi alanları, normatif sistemler ve kendi davranışlarıyla bilinç ilişkisi kurmak, özgürlüğe dair hakikat oyunları yaşatılan bireyleri söylem ve iktidar sistemlerinin karşılıklı ilişkisi içine hapseder. Bu hapsedmede asıl gaye kapitalizmin ihtiyaç duyduğu verimli, uysal, itaatkâr bedeni üretmektir. Disiplinci iktidar, hapishane, okul, ıslah evi, askeri kışla gibi kurumlar ve onları taklit eden fabrikalar ile sadece bedenleri değil, mekânları, ilişkileri, zamanı, ruhu denetim altına almaktadır. Bu nedenle bu kurumlar görünüşteki amaçlarını çok ciddi ölçüde aşan varoluşsal bir denetim - disiplin alanı yaratırlar.

Artık 18. yy’nın eziyet, etme, işkence yapma tekniği 19. yy’da bedenın ıslah edilmesi, yetenekler kazandırılması ve çalışabilir olmasına dönüşmüştür. Tâbî kılmak için ıslah edilmesini gerektiren insanın zamanını çalışma zamanına dönüştürmek ve zamana eşlik edecek şekilde bedenini iş gücü hâline getirmektir (Foucault, 2020: 243). Bu iş gücünün denetim alanı, zihin üzerinde iktidar kurma biçimidir ve zihni kontrol eden bu zihin sadece hapishanelerde değildir; toplumun geneline yayılmış ve içselleştirilmiş panoptikon ruhunu kendi kendine yaşattığını söylemek mümkündür.

Eski mahkûmlarla yapılan görüşmede hapishane içerisindeki söylemsel pratiklerin bedeni nasıl bir araç ve aracı kıldığını görmek mümkündür. Hapishane içerisindeki yaşam kuralları ve orada ceza almadan kalabilmek için gerekli normlar fiziksel acı çektirmek yerine kapatarak ve çalıştırarak, bedene müdahale etmek, onu özgürlükten mahkûm bırakmaktadır. Beden, bu cezalandırma yöntemiyle zorlama, mahkûm bırakma, zorunluluklar ve yasaklar sistemi içine alınmış olmaktadır. (Foucault, 1997: 13). Böylelikle kapitalizmin ihtiyaç duyduğu disiplini sağlayacak teknik prosedürleri laboratuvar işlevi gören kurumlarda geliştirmek ve toplumun geneline yaymak mümkün olmaktadır.

Özellik, yani bireyin kendi bilinciyle kurduğu ilişki, modern kapitalist toplumun ihtiyaç duyduğu disiplini, bireylerin bu disiplini içselleştirerek normlara uyumlu bir öz- regülasyon ve kendini sınırlandırma biçimi geliştirmeleri yoluyla üretmektedir. Görüşmelerde katılımcıların hapisanede kabul edilmek, sevilme ve seçilmek için kendi kendini uyarlayan, kendi ifadelerinde sıklıkla belirttikleri üzere “düzgün” bireylere nasıl dönüşmek istediklerini görmek mümkündür. Foucault’nun ifadesiyle ruh, beden hapisanesi hâline gelmiştir; katılımcılar tarafından askerlik metaforuna benzetilerek anlatılan hapisane pratikleri “olumlu ve gerekli” algılanırken, kendileriyle diğer mahkûmlar arasında seçilmiş olmanın seçilmemiş olan ötekiler üzerinden bir ayrıcalıklı kimlik olarak da algılandığı düşünülmektedir.

Hapishanelerin işlevi beden üzerinden ruhu ele geçirerek, ihtiyaç duyulan verimli, uysal, ideal bedeni yani iş gücünü yaratacak pratikleri geliştirmektir. Hapishane ve fabrika sistemi arasındaki bu geçişken işbirliği Isaiah Berlin’in ayırmaştırmasıyla pozitif bir özgürlük üzerinden değil negatif bir özgürlük üzerinden ilerlemektedir. Mümkün eylem alanının sınırlandırıldığı, biçimlendirildiği, yasaklar ve cezalar üzerinden gözetleme ve denetim mekanizmasının ruhlara sinmesi, ayrıca ruhlar arası ilişkilere de sinmesi durumudur. Bitmeyen Kâbus kitabında Dardot ve Lavos’un (2022: 83) ifade ettiği gibi “sistem kristalleşmiş bir norm ve kurallar bütününden başka bir şey değildir ve bu bütün öyle bir tutarlılık edinmiştir ki aktörler kendiliklerinden söz konusu norm ve kurallara uygun olarak hareket etmeye yönelir.”

Belki burada en çok görünür hâle getirilmesi gereken mühim nokta hapishane işlevi ve mekanizmasının sadece mahkûmları değil, yöneticileri, sorumluları, gardiyanları, yasa yapımcıları, yasa uygulayıcılarını da aynı düzleştirici, silikleştirici sistemin içine mahkûm etmesidir. Burada yalnızca yasal güç ve otorite sahibi aktörler, diğerlerinden daha makûl ve prestijli bir kimlik taşıdıkları gibi bir hakikat oyunu içerisinde, sanrıdalardır. Dolayısıyla kapitalizmin normatif mantığına göre toplumsal, kurumlar ve bireyler arası ilişkiler dönüşmektedir.

Bu dönüşümün büyük bir parçasında YÖ alanındaki bilimsel çalışmaların ve teorik arka planın rolü vardır. Söylemsel ve söylemsel olmayan pratiklerin üretilmesinde teknik akla, işlevsellik ve kolektif büyümeye vurgu yapan yönetim bilimi, kurumlar içerisindeki süreçlere müdahale yollarını araştırır ve yaygınlaştırır. Kurumsal süreçlerde insan bedeni, zihni ve ruhu işlevsel bir forma/formülasyona indirgenerek, her bireyin kurumların yararına olacak şekilde uyarlanması yönetim biliminin eli ile sürdürülmektedir. Özellikle Örgütsel Davranış, İnsan Kaynakları Yönetimi gibi yönetim biliminin ilgili disiplinleri motivasyon, performans yönetimi, personel seçimi, örgütsel bağlılık gibi mikro düzeyde geçerli gibi gözükse ama kurum yararına olan “uygun ve uyarlanabilir” iş gücü profilini çıkarırken makro düzeyde normale ve normlara ilişkin bir düzenek oluşturur. Nitekim Alvesson ve Willmott (2002)’nin ifade ettiği üzere, yönetsel müdahaleler yalnızca iş süreçlerini değil, bireylerin benlik inşasını da hedef alarak kimlik düzenlemesini örgütsel kontrolün merkezine yerleştirir; böylece çalışanlar, kurumun normatif değerleriyle uyumlu bir özneye dönüşmeye teşvik edilir. Tam bu noktada, Fournier ve Grey (2000)’e göre, YÖ alanında eleştirel olanla olmayan çalışmalar arasındaki ayrım son derece belirleyicidir; zira eleştirel olmayan çalışmalar, yönetim bilgisini tarafsız ve

evrensel bir teknik olarak sunarak mevcut iktidar ilişkilerini yeniden üretir ve sorgulanmaksızın meşrulaştırır. Bu bağlamda, YÖ alanındaki çalışmaların eleştirel bir perspektiften uzak olması ve ana akım neoliberal düzeni meşrulaştıran ve güçlendiren söylemleri sadece kurumsal omurgayı değil bireylerin kendilik bilinçlerini garip kılmakta ve zayıflatmaktadır. İşgücünü tektipleştirmek, ayırık otlarını temizlemek ve bu amaca ulaşmak için disipline edici iktidarın genel ve yaygınlaşmış bir normalleştirme akımının parçası olmak yerine pozitif özgürlük çerçevesi içinde insanın anlam ve ortak gayesini ortaya çıkaran, bütüncül ve ötekini içeren bağlama özgü sorunsallaştırmalara ihtiyaç büyüktür. Çünkü söylem üretmek bir eylem ve sorumluluktur. Üretilen söylemler, insanın anlam dünyasını ve ortak gelecek inşasının yapı taşıdır. Peki biz neredeyiz?

- 1 Foucault, burada sorunsallaştırma kavramını kullanarak, insanların belli davranış ve varlık biçimlerinin sorun olarak kabul edilip, söylemsel ve söylemsel olmayan pratiklerin nesnesi hâline getirilmesi sürecine işaret eder.
- 2 Julian Offray de La Mettrie, maddeden bağımsız bir ruhun olmayacağını öne süren, varlığın tözünün madde olduğunu savunan materyalist filozof/hekim. Detaylı bilgi için bkz: La Mettrie Makine-İnsan, FOL Kitap Yayınları, Ankara.

Kaynakça

- Akella, D. (2008). A reflection on critical management studies. *Journal of Management & Organization* 14 (1): 100-110.
- Alvesson, M., & Willmott, H. (2002). Identity regulation as organizational control: Producing the appropriate individual. *Journal of Management Studies*, 39(5), 619-644.
- Bauman, Z. (2017). Yaşam sanatı. (Çev. A. Sarı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berlin, I. (2014). "Two Concepts of Liberty". In *Reading Political Philosophy* (pp. 231-237). Routledge.
- 5275 sayılı Kanun. (2004, 29 Aralık). Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun. Resmî Gazete (Sayı: 25685).
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği (CİSST). (2015). Türkiye'nin işçi mahpusları: Genel durum ve mevzuat. <https://www.cisst.org.tr>.
- Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü (CTE). (2025). Türk denetimli serbestlik sistemi: 20. yıl Uluslararası Sempozyumu (Duyuru). Adalet Bakanlığı.
- Chilton, P. (2008). "Missing links in mainstream CDA: Modules, blends and the critical instinct." A new agenda in (critical) discourse analysis: Theory, methodology and interdisciplinarity (pp. 19-51). John Benjamins Publishing Company.
- Creswell, J. W. (2016). Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları. Eğiten Kitap.

- Çebi, M. (2023). "Eski hükümlülerin istihdamı ve entegrasyonu kapsamında ABD ve Türkiye üzerine karşılaştırmalı bir analiz" (Uzmanlık tezi). Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Dardot, P., & Laval, C. (2018). Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dardot, P., & Laval, C. (2022). Bitmeyen kâbus: Neoliberalizm demokrasiyi nasıl ortadan kaldırıyor?. (Çev. F. Keskin). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Eren, M., & Engin, Y. (2018). Türkiye'de işçi mahpusların güncel durumu (T. Koç, Ed.). Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği (CİSST) / Türkiye Hapishane Çalışmaları Merkezi (TCPS).
- Fairclough, N. (1992). Discourse and social change. Cambridge, UK: Polity Press. Foucault, M. (1971). Orders of discourse. *Social science information*, 10 (2): 7-30.
- Foucault, M. (1992, 1997, 2017). Hapishanenin doğuşu. (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2020). Büyük kapatılma. (Çev: F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2023). Hapishaneye Alternatifler. (Çev: M. Erşen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fournier, V., & Grey, C. (2000). At the critical moment: Conditions and prospects for critical management studies. *Human Relations*, 53(1), 7-32.
- Horkheimer, M. (1972). Traditional and critical theory. In M. Horkheimer (Ed.), *Critical theory: Selected essays* (pp. 188-243). Herder and Herder.
- İnsan Hakları Derneği, Türkiye Hapishanelerinde Hak İzleme Raporu 2023, <https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2024/06/2023-Y%C4%B1%C4%B1-Hapishane-Raporu.pdf#page=80.11>, (Erişim Tarihi: 23.02.2025).
- Lemke, T. (2016). Politik aklın eleştirisi: Foucault'nun modern yönetimsellik çözümlemesi. (Çev. Ö. Karlık). Phoenix Yayınevi.
- Palinkas, L. A., Horwitz, S. M., Green, C. A., Wisdom, J. P., Duan, N., & Hoagwood, K. (2015). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 42(5), 533-544.
- Phillips, N., Sewell, G., & Jaynes, S. (2008). Applying Critical Discourse Analysis in Strategic Management Research. *Organizational Research Methods*, 11(4), 770-789.
- Prichard, C. & Alakavuklar, O. (2019). Changing the Critique. In A. Sturdy, S. Heusinkveld, T. Reay, & D. Strang (Eds.), *The Oxford Handbook of Management Ideas* (pp. 473-491). Oxford University Press.
- Scherer, A. G. (2009). Critical theory and its contribution to critical management studies. In M. Alvesson, T. Bridgman & H. Willmott (Eds.), *The Oxford handbook of critical management studies* (pp. 29-51). Oxford University Press.
- Van Dijk, T. A. (2015). Critical discourse analysis. In D. Tannen, H. E. Hamilton, & D. Schiffrin (Eds.), *The handbook of discourse analysis* (pp. 466-485). Wiley Blackwell.
- Yücel, Y. G. (2017). Kilidin öte tarafı: Gardiyanlar. İstanbul: İletişim Yayınları.

